„33-й: голод."

(+)

Під таким заголовком було надруковано в газеті „Сільські вісті" № 282 9го грудня 1988 р. Добірку: Запрошуємо до створення книги меморіалу.

Я далеко не той чоловік щоб міг доносити чисто у такій важливій справі и все таки мені хочеться розповісти дещо з того що і до цього часу не забулося.

Народився я в рік революції — 1917го тому в 1933му я мав певних п'ятнадцять років.

П'ятнадцять років, вік: самої вразливості, самої спостережливо-допитливості і самої міцної пам'яті. Тому і розповідь свою я продовжу вестиму спираючись лише на ті — пам'ять свою. Розповідь

напевне коротко не буде бо як кат,
щось десь уже закінчилось, то ж воно
десь мало і початок, не з'ясувавши
якого, чи ж то можливо зрозуміть кінець.
Розповідь, не біографічна. Розповідь
про велике людське горе, горе яке, не
минуло і нашу сім'ю, тому і буду роз
повідати майже про себе, бо своє
власне горе найбільше було видним і
найбільше зрозумілим.

Мої батьки:

Батько Луд Степан Федорович – 1889р.
народження, до революції - безземельний
чоботар, одинак.

Мати челядка нашого сільська пана
Крота Федора, по прозвиську Кротевич
з 14ти річної дівчинки до 22х річної та
рочесеї прослужила вона в пана
і від його вийшла заміж. 1993 р. пр

оттьке він помер. Я почав кож
Літо Як тільки зникав сніг, пас
на хуторі пас корів аж поки зна
на землю падав сніг. так було
1928-29-30 роках.

-На той час, скасувався НЭП.

Наймитів на хуторище більше не бра
У нашому селі було заановано ком
ну „незаможник України."

а серед поля між сіл: тоє село Ольш
не і друге село що тоді звалося Бабі
будувалося подвір'я радгоспу „Черво
ний Степок"

Я продовжував пасти корів свого
селян, так звану по нашому, пасільну
колу: „Обчеську череду". Навіть це
у 1933 році повесні я набрав усвою чер
ду корів, десь десятків з два. То
пасти довго їх мені не довалось
майже
немало корів. Хто свого прода

Хто свого зарізав, у когось її забрали, а в кого і вкрали. Були тоді у нас і злодії, що потім перетворилися у бандитів, і грабували селян зі зброєю в руках. Не мало відчаю терпіння селяни все тоді, що було далека навіть і до ні в біди.

Біда насувалася з другого боку...

Село, було вже тепер поділене, на три окремі класи: Бідняки, Середняки і Куркулі. Відомо куркулів в нашому селі було всього два господарі: Пан Кротевич та Пан Федорович. Вони уже були розкуркулені і на подвір'ї Кротевича тепер було комуна, а на подвір'ї Федоровича — гуртожиток для учнів школи колгоспної молоді (ШКМ) що знаходилась у нашому селі у двох поверховому будинку збудованому до революції і мала теж призначення.

Про тих панів вже навіть забули. Тепер робились нові списки. Списки куди втрапили добрі трудівни — найпрацьовитіших селян. Від все відбиралось, як говорили ті хто мав право відбирати: конфіскувалось: Будівлі, худоба, сільськогосподарський реманент, земля, хліб, одяг, вулики, бджоли. Все чим люди жили, конфіскувалось і переходило в користування комунарів. В такий спосіб пограбованих людей, вивозили з села, везли на станцію, садовили в вантажні вагони і везли кудись на північ. Хоч на кожному видному місці красувалось гасло: Бідняки і середняки, всі до колективу. Селяни дружньо і [illegible] опиралися тим найпопулярнішим закликам.

відсотки колективізації ніяк не зростали. Звідси гасло: "Знищимо куркуля як клас!" Перевищувало відсотки виконання і йшло з самого переду всіх інших галузей нового господарювання. Люди були в розпачі. Люди були налякані, люди не розуміли: що ж то воно є колгосп. А по селу ходили якісь нікому невідомі люди вдягнуті в дрантя жебрацьке, знаходили собі десь на краю села тепленьку, не примітну хатку, збирали там наляканих колгоспом, конфіскацією, різними незрозумілими, невмілими словами віруючих бабусь і нашіптували їм на вуха найрізноманітніші страхіття, про кінець світу, про Страшний суд, про відповідь господа від рабів своїх, про восхождение на землю в образе человеческом самого Сатани.

і ходить він по світу з книгою великою і кличе всіх записуватись в книгу ту. І буде він терпіть все голодом, буде на тортурі помирать. І хто не вибирає, запишетьсь, "Во веки веков в аду, в огне кипіть ідей ему и его детям быть" Амінь.

В той же день новину таку розповсюджували уже сотні, тисячі, таких бабусь і кожна з них щось додавала, щось підкинула — і вже розповідь та сказана була — зовсім не жебрачкою, "чули" ті бабусі новітно не одній, а купно, і чули то від самого бога що зовсім недавно прилітав на землю з неба, щоб попередить грішний люд. Бачачи що робиться в дворах що втропили у список куркулів, чуючи що робиться ночами у дворах. Куди зроб

Ять свій натиті бандитів, слухочатих, все на світі знаючих бабусь. Людина, сама найчесніша людина почувала себе безпорадним звіром в муроване подвір'я загнаним: В який бік не біжи — мурована стіна, ніде немає виходу.

Радянську владу на селі очолювали майже неписьменні, а то і зовсім неписьменні люди. Були між них і завзяті щирі будівники нового, та не маючи достатніх знань дуже легко потрапляли зовсім не на ту дорогу. Бо це був період в який кінчалося десятиріччя як не стало нашого великого вождя В. И. Леніна.

А Ленін ще у вводі, в першому розділі у брошурі „О продовольственном налоге" писав: Уклонения в худшую сторону, это — злоупотребления приказовщиков к количеством старих чиновников помещиков, буржуа и прочей сволочи которая много совершает отвратительные бесчинство и безобразия, надругательство над крестьянством. Тут нужна чистка террористическая: суд на месте и расстрел безоговорочно"...

Мабуть не просто, ой не просто: Володимир Ілліч змушений був написати ось такі слова. Та не встигли ті слова здійснитись смерть забрала віднас Володимира Ілліча і чистка яку він мав за необхідну за невідкладну здійсненою не було. Навіки: Вся ота сволота яку В. Ілліч мав бажання вичистить, тепер, коли його вже не було, вона стала діяти, спрямовуючи не гиевнених керівників усами найтупіші тупиці. Притому голосно вигукуючи: „Ленінським шляхом підтуджені керівництвом нашого рідного, нашого дорогого товариша Сталіна, вперед до перемоги комунізму.” О якби той горланастий заклик, колинебудь удалось розширувати, с кат'ніподобніло, кров би зупинялась в жилах. Та нейто того зробить ніхто не смів, чи не хотів, а може, не додумів і вірив в щирість слів таких, не знаю. Більш того що вірив, вірив кожний хто її чув, тоді всі вірили...

Зі мною пас корів так як і я череду з одної вулиці - Дід Кузьма, колишній дуже високий чин зі стражників двора його величества чин як він любив часто говорить: Я не благородіє, я - Ваше високо превосходітельство

І коли він се схотів його награ-
дувати, то так собі спокійно,
мов про щось зовсім не вар-
тої уваги говорив: Ваше високо-
превосходительство, ну й високий,
нарівні з королевою, або й королеви-
че. Тоді він просто шаленів. В ньо-
му кипіло – така страшенна злість
і ненависть на революцію, на тих,
хто його позбавив золотих темля-
ків, шнурів із золотими китицями,
брязкучих остроґів з хрестовинами, ден-
щиком начищеними чобітьми, доро-
гої шаблі біля боку і високої поса-
ди при найвищому дворі. Він бісив-
ся просто: тупав ногами, трясся в злові,
тріс кулаками, до хрипоти викрикував
брутальну лайку, проклинав і...
Погрожував ~~стр~~ жахливо по-
грожував. Забуваючи навіть

• кроме: що він є батьком за вироком суду розстріляного отця, який здійснив груповий терор убивши секретаря партійної ячейки з яким разом працював головою сільської ради ще в 1928 ому році. У своєму же селі. Він знав, він відчував що він є вовк, лише забував що в нього уже давно нема зубів. А вовк який утратив зуби у першу зиму гине. Всі ви, колись ще будете висіть на сухих гілляках, будете, будете!"

Взяли владу голодранці в свої руки та керувать державою, того ще мало. розум треба мати!

А де ж в тебе той розум візьметься, хто тобі його дав, може батько твій сапожник, чи може мати, Кротевичева тряпко?! Звідкіль його тобі вони взяли Копи сапі

чого нетями?
А підростеш, до влади будеш
пнутись, будеш хоч і дурний.
- А чого це я дурний? Я ж на
рівні з Вашим найвищим пре
восходительством, маю корови,
та в мене навіть більше в череді
корів. Вийти із царського двора
і без ніяких перешкод потрапити
до череди корів і я Вас дурнем не
зову. А чому це ви не вірите що я
зроблю все навпаки: від череди ко
рів і без ніяких перешкод потраплю
аж туди де були Ви у царський
двір." Шаленів кузьма. Я був зму
шений тікати і триматись на
відстані куди він не міг докинути
костур свій. Лютій ненависті його
не було меж. Він би міг тоді: рубати,
різать бить, палить душить

Якби. Якби да повернулись його зуби. Я не раз задумувавсь над тим:
И думати було прогидо..
Кузьмич то був типовий экземпляр, то було велике дзеркало в якому можно було вбачати дуже богато тогочасного, а ще більше майбутнього, може й й далі дня сьогоднішнього. Хиба ж Кузьмич такий був тільки в нашому селі? А хиба ж кожен з їх пас кільки корів! Думав я тоді не на своєму рівні думав я тоді і не про все дозволене і найбільше шкодував що так рано смерть забрала Леніна. Хоч я уже сказав: тоді всі вірили.
Я не вірив. Я не вірив жодному із закликів. Я не вірив тим керівникам що з такою натхненною насолодою руйнували селянські житло-граду,

вали село. Грабували серед білого дня, грабували вочевидь і голосно вихваляючись високими досягненнями зруйнованого...

Я зовсім мало освічений, в той час не досвідчений був. Все ж таки я не мало читав, уже тоді, книжок. Були у нашому селі колись і добрі люди, хоча і ті пани, яких уже я назвав. Вони чомусь були зовсім іншої думки, про мою любов - найлюбішу свою, та проти дітей Пані Кропивецька не цуралась моєї мами аж поки їх і вивезли з села. Вона бачачи мою допитливість, мою жадобу до навчання, часто приносила мені книжки. Книжки найбільше історичні. Великої цінни книжки. Книжки які я більше ніде і ніколи вже не зустрічав. Читав я старанно

з великою охотою, з дитячою цікавістю
і здається: прочитане, хоч може
і посвоєму, не погано розумів
і в жодній книжці я ні разу не прочитав:
щоб людину, яка грабує свого сусіда.
Лише за те що сусід умів і хотів кра-
ще обробляти свою землю — у валика
А вийти ж куди б не пішов: На небо
Ну і з видних місць: кричать тобі в саму
душу, величезними, здебільшого незгра-
бними, з помилками написаними
літерами — Знищимо куркуля як клас
Велику на багатьох стінках писану;
прочитану лиш одну книжку, я розумів.
А оці чотири слова написані
на стінах — не розумів. Ніяк не
розумів. Чому це треба знищу-
вати, такого селянина як і всіх:
Чому це тих хто свого не має

має право відняти у того у ко-
го є? Після революції уже пройш-
ло більше десяти років. Революція роз-
давала землю. А НЕП дозволяв селя-
нам вести своє господарство так
як умів, хто як справлявся. Хто на що
здібним був.!! І дійсно розвивались
господарства по різному, навіть
при абсолютно рівних умовах.
Одержавши землю, працьовиті лю-
ди утіло із великою турботою, не
покладаючи рук, не шкодуючи ні се-
бе ні своєї худоби працювали і за
це мали прибуток! Інші одержа-
вши тоже і стільки землі, не ду-
же прикладались до неї, згайнували
тоже золотий час, наймудрішої
із самих мудрих політики НЕПу
не добули високого прибутку

бо земля даром недавала. Тож хто із тих двох, близьких сусідів повинен мати право на життя? Працьовитий чи ледащий? Я віддав право працьовитому, умілому, любячому землю. А робилося – навпаки. Чому? Питання яке й до цього часу залишається в мене відкритим. Чому! А було ж так.

Я вже сказав: у нашому селі було лиш двоє куркулів. Їх зразу розкуркулили, а вони і не скаржилися за те. Вони добре розумілись на всіх тодішніх подіях що відбувались в державі. Слідкували за їх розвитком і знали на багато раніше за наших нешкільних керівників, що до їх натягає, і коли воно дійде до їх. Вони за богато років наперед знали до чого воно йде все і приготувались зустрітись з неминучим з гідністю, розумно і без невдоволень і без опору. Ще в 15-16-ти рока Пани розпродали свою велику землю розпродали за золоті гроші. Порозвезли кудись свої дорогі речі. Порозпродавали майже всю худобу і не мали запасів хліба. А коли настав той, їхній, час: вони спокійно залишили майже порожні вже свої будинки і без опору пішли туди куди їм було звелено. Вони, не загинули. Решта селян, були просто селяни. Одні із тих оті обдурені нахали, що не одним поколінням збирані гроші, віддали за землю, і за ті потом своїм та мозолями надбані золоті червінці, купили собі у поне-

його панське прізвисько - Куркуль.
Куркуль якому уготовано вже
одно - бути знищеним як клас
Таке було все тут заплутане
що не тільки я з своїм недуже
багатим розумом розуміть не міг
много з них та не розумів.
Не покоено так по голоблях".
Куркуль уже давно поїхав і поїхав
він уже куркулем. Бо все своє
господарство він мав при собі, тіль
ки не в десятинах поля, сіножатів
чорної землі, а просто у торбині.
А хіба ж пан Кротевич був лише у
нашому селі? Таж і в нас: був же
Ще і Федорович і він зробив все так
як і пан Кротевич і навіть не чекав
поки його кудись будуть везти
поїхав сам на декілька раніше.

була в нас економія, завод тала спиртовий, мала ферму і була земля. Землю не ділили, а от будівлі: Великі клуні з хлібом, двох поверховий амбар з зерном, великий корівник з коровами невідомо від чого, а вірніше невідомо ким, були підпалені и погоріли вщент. Завод був недобудований його розтягли селяни.

Все те не випадкове і також не зрозуміле...

А бо навіть дуже зрозуміле:

- не мені, що не діставалось ніколи може то було й не справедливо. Гріх губить добро, особливо вже було бездушним спалення живих корів.

И все таки той хто палив, також тому, що юридично, то було його

в таність ще не зовсім віднужено.
Все це повинно було стати початком
всього того що прийшло уже аж
у тридцяті роки.
Сільська Влада - була дійсно сільська,
в повному розумінні слів. цих.
Наш селянин був головою сільради, наші селяни були комуністами. Наші
селяни займали всі керівні стільці,
наші селяни: всі взагалі і кожний окремо були малописьменні, а то
і зовсім неписьменні. Добре це,
що деякі з них, хоч і неписьменні, то
природно були розумні, в багатьох
же ж. було нічого, нічого. І це найбільшим бичом і найдошкульніше грюкнуло по всіх без вибору селянах.
Такі люди маючи в руках всю владу
завжди будучи підсрітими Само
гоном

та це маючи дозвіл не може пройти не відчуваючи заборони згадані були на все і почуєш дуже мало на добре, ой мало на добре. Самі вони складали списки куркулів самі розкуркулювали і робили все те нам безсоромніше: Заходили в хату до куркуля, один сідав за стіл, розгортав до спланованого зшитка, слинив огризок олівця і об'явив: Продається двір Пархоменка Івана усім з усім що в ньому є. Ціна 10 карбованців, хто більше? Хтось один з них (хоча було уже давно домовлено) говорив, п'ятнадцять, п'ятнадцять раз, п'ятнадцять два, п'ятнадцять три. Подвір'я продано. Черга і вони, то зібралися геть. У Іванихи та Павлі п'ять невеличких маленичок чекали поки Іваниха посадить їх у піч. А на печі шестеро малих дітей. Сховані біля комина в котлуці. Та не довелось тим малянчикам в піч потрапити, вони були поскидані на землю і потоптані брудними чобітьми. Колиска з немовлям була викинута у виставлене вікно, а малих дітей, із печі дорослі люди, брудними чобітьми від грязі й від тіста, тайже викочували на вулицю в грязюку змішану із мерзлим снігом, дітей не вдітих. В піч що жидала малянчок хтось вибурнув відро води… і все скінчено. Добавились відомості знищених куркулів, а надворі в грязі стояла жінка тулячи до грудей немовля і мовби одубівши слухала найжахливіший плач своїх грязюко перемазаних замерзаючих утей.

Де, в якій частині світу, в якій країні, між яких людей чи хочій в якої віри, можно подивитися на щось подібне?

А вороженеча розгоралася. А нетищий на дартове тайно не тенщали.

Тепер уже розкуркулених нікто і нікуди не вивозив. Просто грабували, виганяли з дому і надалі втрачалась до їх всяка цікавість.

Садиба продовалась за безцінь, а попросту руйнувалось, руйнувалось без жалю і без сорому і без ніякої потреби.

А та жінка з малими дітьми та Та же поневірятись десь. Мала проклинати когось, а кого? Радянську владу. А чи ж радянська влада мала на меті оте сваволю, оте знущання людини над

Подинок? Ні, не тако! Тільки ті, радянської влади в той час усе так наших не було, переборола сволоч куркулів уже довно не стало у селі а знищення тривало. Першим був розкуркулений наш пан Кропивич. Останнього розкуркулювали його наймичку Мото тату, удову з шістьма малими дітьми. Літом 1932 р я мав череду в тридцять пять корів. За кожну корову мені платили натурою один пуд озимого зерна - жито чи пшениці, один пуд картоплі і пять карбованців грішми. Згадую уже у тридцять третьому році я зводив саночками зароблені свої пуди. Сусід Іван, він був активним розкуркулювачем, спостерігав за моєю роботою і певно підраховував, бо коли я

притве останній пуд. Він під-
жев підводи і за один раз у нас за-
брати все зерно і теще 8 наст-
гував сокатими і те що зібралим
виколотили ми зі всіх снопів.
На другий день забрали всю карто-
плю не питаючись і не піклуючись
про те: а чим ти жінка, будеш
годувати отих своїх шестеро дітей.
Це було вже майже на весні, мабуть
у березні або на початку квітня.
Мати віднесла тоді заяву у колгосп,
та забраного зерна й картоплі нам
[illegible] не повернули. З цього часу
ми начали привчатись жить так
же не євши, а потім і зовсім не
євши того що треба. Тоді люди
стали їсти те що їсть худоба.
Після Пасхі мали ми жодного кур-
курей у селі вже не було.

розкуркулювати усіх отих, хто супроти 16
і всі ті хто розкуркулював виїхали
з нашого села. Виїхали всією комуною
зі всім своїм майном і майном награ-
бованим у всіх сусідів, яких спіткала
доля стати куркулями по волі тих
п'яних комунарів. Виїхали в Бердян-
ський район в село Ногайськ де вони ста-
ли переселенцями у вимерлому від го-
лоду селі. Розповідала моя рідна тітка
Єва з іншого села - Ховдіївки, потрапила
теж у те село, тікаючи здому від свое-
го чоловіка - п'яниці. „Коли ми приїха-
ли туди нас розвезли по стороннім
подвір'ям. В хатах в яких ми мали
жити ми знаходили незахоронених мер-
ців. Багато хто не витримав стра-
хіть незвичних для людей, все кинув
тут и виїхав кудись, або вертався
назад - додому." Дехто, коли не

було соромно за ті грабунки що
робились в селі при розкуркулюванні
повертувались додому, і в наше село.
Але тільки одиниці бо виїхало їх аж
80 сімей і більшість з їх приживались
там. Награбоване у куркулів скоро
з'їлось. Що посіяли власного не вро-
дило. Їх спіткало таке ж саме лихо,
такий же голод який зробили вони
дома у своїм селі, своїм сусідам.
Не мало мерців довелось їм зарити
в незнайому землю.
Як у тому прислів'ї: Лиха іскра по-
ле спалить і сама згине.
Іскра-таки згинула. Згинуло же
поле згоріло. Величезне поле. На-
ше поле. А ми: це наша сім'я ми
[illegible], це все величезне село Спаське
що в Сосницькому районі, це увесь
Сосницький район що в Чернігів

[illegible] голодні, це все чернігівська область це в Українській РСР, це все наша Україна... Жахливо. Жахливішого напевне не було.

Але я розповідаю лише за свою сім'ю за своє село.

Село моє: Величезне село. Було Величезне. Заможне село і таке було колись, заможне.

Земля у нашому селі найродючіший чорнозем. Забий у землю кілок сухий, говорили наші старі люди, і він зазеленіє. Село моє годувало само себе і годувало велику кількість людей [illegible]. В селі було багато садів. В садах стояли великі пасіки. Кругом села махали крилами на вітрі незлічені десятки вітряків. В селі були дві майже промислові за продуктивністю олійниці. Одна велика крупорушка — це [illegible].

розплющувало зерно гречки на крупи. В селі жили чудові гречкосії, чорнозем в ріллю зерном ті, були знавці досвіду в кожному подвір'ї в нашому селі. Всі ті були свої чудові чинбарі і кожум'яки, валушники, шевці, ткачі, чоботарі й кравці. Десь майже півтори тисячі дворів в селі, та це не одну сотню налічувалось їх по хуторах. І всі ті люди жили тихо, мирно, старанно працюючи, доглядаючи землю, вирощуючи живність. Кругом села влітку, поля толоки випасалось безліч різної худоби й птиці. В селі не було жодного не працюючого ні серед старих ні серед малих. Кожний виконував роботу на яку був здатний. Восени було тільки господарка продовжувалась з ранку і до пізньої ночі і кожен у жети не було злодійства, не було шахрайства. Не було у мові брудних слів. Матюки, чоловіками вживались дуже рідко, да і то лише у великих сварках. Щож, до жінок, навіть не почутий з рота її матюк, або побачена в її роті цигарка зразу ж вирішила її долю - її прокляття. А це те, що вона ставала відщепенкою від суспільства. Люди тільки тоді справді були одноосібно, жили ж дружньою, згуртованою сім'єю, спільною громадою, або як звали, толокою, будувалося житло, доглядались і будувались ставки, криниці, будівлі загального користування, спільно вироблялись [illegible] прясли і вишивали. Громадою, всім селом утримувались старці - каліки, що не здатні були заробляти на своє існування. Кожна жінка, і не більшість, кожна жінка і дівчина до церкви в свято чи в неділю обов'язково несла з собою тілько скибку для калік. Масовому, всесвідомому милосердю меж не було.

В тиху зимову затемнілу ніч на дзвіниці, на всіх її чотирьох вікнах горіли яскраві ліхтарі і чергували люди ритмічно посилаючи в пургу сигнали бовкаючи в самий великий дзвін. Людина піклувалась за людину. За свою рідну, за свого сільського, і за зовсім далеку, не відому людину, що могла потрапити в круте становище будучи в дорозі, в тиху зимову ніч.

Все оте говорить за те що люди жили великим, людей достойним людським життям, яке аж

ніхто не потребувало свого удосконалення тонцей по чиємусь не погодженому з народом принципу.
У все тоді: удосконаленню тоже прийшло....

Усе що перелічено тут мною, загинуло, зникло назавжди. Зникло не повністю стихійного лиха з якими Україна ще боротись не навчилась.
Зникло повністю сотні тисяч людини.
А на той час з'явилася весна,
весна яка не пахла квітами
люди з'їли квіти.
Весна вже не пахла квітами,
а пахла нудотним трупним духом
розкладом непохованих померлих з голоду людей. Їх я бачив на дорозі що вела до залізниці. Бачив у місті, бачив у полі на неораних і не засіяних хлібами нивах, нивах найродючішої землі.

очима усе, бачив ті жорстокі удосконалення що принесла в село моє та страшна Весна 1933го року;
Хай буде проклятий навічно той:
Хто міг усіх тих що вмерли, зберегти, а не зберіг. Хай буде проклятий той хто вини не потерпіти і не [illegible] [illegible] вишукали. Хай буде проклятий навічно, за ту Весну яка забрала так багато люду з України. Скільки їх? Ніхто того не знає, мабуть тому що на той час не було грамоти у селі людини освіченої такої, щоб вона зуміла всіх порахувать. Якщо ж узять моє село яким воно було у році 1925ти і порівняти з тим з того року 1935го то воно схудло більше ніж на половину. Схудло дворами і схудло живими душами. Удосконалилось село.

гало посоді, не пропусте з заштатних
А ящо, все таки зліквідувати ти? Що с
ця заштатниз долене. Заштатниз
дорешне, вдіко.
Вони таки вділів вірице: вижив.
Знищено вдулів, вижило майже все
наша сім'я. Тепер тільки один: старень-
кий за селом полого.
Я їх ізовжди, уже # своїй рік, повуке-
рів. Через зо-зиму дуже схудла.
Пригадуєте тоді що буде той рік ли
пишалася всього дванадцять. Хто свою
продав, хто свою зарізав, у кого відібра-
ли за борги, податків, а в кого і вкрали.
Я вже говорив про те. І все таки я
залишився поетичним. Жив кожний день
у полі, а дні у травні, в червні дужі
дуже спекі і тяжко було щось шукати
їсти. З дому нема нічого окрім сірників
не мали ми великий бідний казанок.

Ще носив з собою завжди сіть. Виливав водою з нір ховрахів, весняними ситами. Ловив птахів на гніздах збирав пташині яйця, віднаходив тхорів, ловив в канавах дрібну рибу, рвав лободу, кропиву, квітки конюшини і щовель. Все те варив і їв. Тв свята а неділі не додому. Мабуть і всього того було корисно бо я пухлим я не був. Як це було у мене вдома: були опухлими: два мої менші брати, сестра і мама. Перед жнивами мій брат Петро у ту весну помер. Його дитячий ще животик не справився з коров'ячою їжею і захворів важко, заразною формою — дізинтерією і дуже швидко вмер.

Яков увечорі повернувшись як то і завжди з поля

Побачив: вся я мало-було схожа
на стеклянну банку наповнену чис-
тою джерельною водою. Все її
тіло якось було видно скрізь одежу про-
свічувалось наскрізь і було повне
мов поліетиленовий мішечок.
Я добре розумів її стан. Я знав.
До ранку вона уже не доживе. В
той день упала. Я вполював собі
усього тільки - два їжаки. Колючки
я [illegible], смалив, як це роби-
ли ми, коли зарізували свиню.
М'ясо їхнє жарив в солдатському казанку
що лежав у полі уже зимою не одно
літо. Їжаки після зими уже відійшли,
добре тоді коли я його добре зжарю-
вав з нього витоплювалось сало
рідким мов би олія стопець. Він у-
же жирний і без нічого, не чогось
бо схожого на хліб вештить я йо-

нетіг, а теж і викинуть ще більш нетіг до він був жир. Я виливав його у пляшку і ніс завжди додому. Їжаковий жир використовують як ліки при опіках і при обмороженні та й багато інших неприємних захворювань на шкірі. Виліковує твій жир. В той день я тоді приніс доверху повну, велику чорну пляшку, одну кварту, того жиру. Дивлячись на свою маму я дбав і в собі вишукував якісь засоби скорої і зовсім невідкладної допомоги. Я був наляканий. Я перший раз подумав що і мама, хоч вона і мама, вона ж може теж померти як це зробив уже Петро. Утомре, обов'язково вже помре.

В розпачі я добув про себе із лютих

рук вирвалась і кинулась додолу. Отака чорна пляшка повна з їжаковим жиром. Я підхопив її і тут у мене промайнула думка: жир же це, зовсім свіжий жир. Я налив аж трохи більш півсклянки і подав мамі.

— Нате, пийте.

Вона взяла його і мабуть півсвідомо або із звички без думок випила той жир і тут же уклалась на ту лаву, що стояла під стіною замість ліжка. Коли ранком я прокинувся мама стояла біля лави, а коли я підійшов до неї, то я вжахнувся: переді мною не мама, а якась страшна, спотворена істота — кістяк, тугий обтягнутий не своєю розкішною надмірно, шкірою, лише якої звисали

~~[illegible]~~ перемежними горошками
по всьому її тілу якщо отецю.
Я тоді побачив це, можно було
назвати пилот, та й це не в
терпоті людини.
Мама не бачила сама себе вона
лише відчувала: щось не те щобуло в
нерв. Вона розгублено дивилась
на землю (унечий на ті не було шідри)
с під нави і поруч її виблискувало в
ранковому промені сонця що пробив
с) крізь вікно величезна калюжа
чистої джерельної води, якунез
могла витягати все, добре
втоптано за багато років носо
змазувала глиною долівку.
Обое ми були упевнені: зверши
лось величезне чудо...
Стояли мовчки дивились один на
одного і на калюжу і плакали.

Я і тепер не знаю, чого ми тоді плакали. Не знаю.

Потім мама спитала мене: а що ото ти вчора дав мені випить?
- Їжаковий смалець, відповів я.
Ти дай мені ще того смальцю, якщо він у тебе є, я ще раз вип'ю і тоді уже ні напевне, не помру. А як же треба, щоб я тоді не вмерла, не мені, Вам мої найнещасніші ви дітки. Треба, ой як треба...
Та я і сама вмирати ще не хочу, бо знову ж таки: у мене є Ви, дітки мої... Я подав їй оту чорну пляшку. Вона прожогом вихопила її з рук моїх і притьмом кинулась до столу де покотом лежали її діти, ледве живі мої брати й сестра.
Першого вона підвела найменшого Івана. Підтримуючи голову

його яку він сам уже не міг під-
вести влила йому в рот на пів
ночі з рильця пляшки тягучого до
дійного смальцю.

Потім уже чаркою почастувала
брата Василя і сестру. Найстар-
шого брата дома не було. Він ще не
повернувся з ночі, пас колгоспні
коні уночі. А ле він теж пухлим не
був, щоб як і я знаходивсь в хаті.

Далі я вже не став спостерігати
чи мама вилила ще раз того жи-
ру чи може й ні, мабуть що ні
бо вона ж наша мати.

Дуже рано того дня я пішов у поле.
А у полі, мов би ніде нічого лихого і
не було...

Піднімалося, як завжди, велике, лас-
каве, веселе і тепле сонце. В небі
високо високо мов залишені з

ночі килоов, маленькі хатинці виспівували жайворонки. Небо чисте, високе, високе і голубе. Голубе — яке ні з чим порівняти неможно. Таке голубе. Як небо...

Вид нагадав мені море, та що там, море — величезний, безмежний океан — Земля.

Наша годувальниця,
Матінка наша Земля.

Укрита густим, густим різнотрав'ям пересипаним мов зорями безліччю різнокольорових квітів — килимом, ціну якому, визначити ніхто б не зміг, килимом ціни якому взагалі немає. Земля. Моє безмежне поле, не засіяне, не доторкнуте дбайливою рукою людини — споконвічного трудяги-хлібороба. Мого одно серця, земляка мого, заросле травою поле. Лежить він там на тому дорогому клапті у вінку із живих квітів. Не забула його земля, вшанувала його пам'ять обгорнувши залишки його у найдорожчий саван.

Пахощі ранкового, щедросяного поля змішувались з їдким нудотним духом тліючого торфу, паморочили голову...

То в такий напевне спосіб, востанній раз людина якусь силу, не вчасно, несвоєю смертю, в смерті, виражала докір свій за свою невчасну смерть, за все оте спустошення, що було колись під силу лише наскокам нехрещених ординців та ще чуми.

з обтюровоти огидний дух стояв
у тихому повітрі біля труни — уже
майже згорілого трупа, а я стояв
дивився на нього і думав...
Вірніше, я не думав. Моя уява-
малювала на тому місці мою
маму, мою сестру, моїх братів,
себе теж...
Жахливий малюнок...
Не доведи господи щоб ще хоч кому
небудь повторилося. Не доведи гос-
поди.
Це все мене струснуло. Я вирвав-
ся із оцепеніння, і тоді згадав чого я
йшов. Я маю виконовати джакіє
Бо то не було чудо, що перетвори
по мого пану на рухомого мерця.
То знаковий жир за якихось п'ять
чи шість годин витіснив із її
тіла таку велику кількість

майже джерельної води. Може трапиться тоже й з братами. Може не мотре й сестра?.. Може, якщо я уполюю тхоків. Більше я нічого вже не бачив окрім одних лише мені відомих, непримітних утро-ві прикмет, де вона лягав на день спати за ніч наситившися тхаки.

Може доля наша ще зовсім незабута-нас, чи може я на той час таким дотепним був, чи може просто не пощастило тхокам. Вполював я їх чотири. Ще вилив одну нірку ховрахів з її вилізло двоє старих і шестеро ще невеликих молодих. Ховрашка звірок зовсім маленький, але якщо їх восьмеро то вже кілограм

найзручнішого пригодного для всякої дієти
місця. Хавронька живиться лише
травою та зерном хлібів і овочів тре
Увечері радіючи успіхам свого дня не
можна дочекатися на важке відро із
найдорожчими скарбами - плодами власного
своїм урожаєм і мамою.
Хавроньків за весну - я вигодував ту
літо. Шкірки з їх купував Шмуль з
Шпикова. Тилима за гроші, які оці-
нювалася вартість шкірки він про-
давав ті крам якого у крамниці та-
кий не купиш, тобто, як тепер говорять
дефіцит. Іноді то була мука, а іно-
ді цукор. Більше тканини аніж чо-
боти. Ну а **вчора** . Я виносив у
заготівельника відро. Голубе повер-
нуті мов віночечко з середини,
тонкою покривалось кришкою

Оте відро увечері я й ніс додому повним. Ніс часто зупиняючись. Відро було нелегке, а сили і в мене було не лишньої, а як сьогодні той зовсім: я зберігаючи їжу для врятування хворих сам дуже мало їв. В хаті я знову побачив якраз все оте що бачив ранком: підлогою болото, а на ньому підстілці напівлежачи, напівсидячи ледве ворухнулись ті найнещасливіші твори — кістяки, в несвоїх широких шкурах з блискучими глибоко запалими очима, що якось неприродно зі страхом і великою надією, дивились на мене. Вони все розуміли. Я врятую їх. Вони хотіли жити. І я їх врятував.

[illegible] все вижили: худі,

добре вираженими скулами. Ніс приплюснутий по японському з широкими ніздрями. Замалі очі, чомусь зовсім зелені, широкі мохнаті темні брови й глибока зморшка, не така, яка буває у всіх — поперечна на лобі, мов була (та вона й зараз є) ні поперек, не горизонтальна, а вертикально — вздовж, мовбі з середини перенісся до середини лоба. [illegible] подобався тим розгусним. Все, крім лоба й носа, заросло щетиною і довгим, на колір, сивим, товщавим, пухом. Від чого вся подоба його здавалась зовсім нелюдською, чужою, подібною у якогось старого велета дідуся. Так мене твої ровесники і звали — дідок...

Я слухав без образи. Я вірив у дідок.

ніколи юнаком уже не буду. У книжках я читав не раз: Молодість не повертається.

А час ішов. Надходила пора травних жнив – косовиць. Косовиця: найцікавіша, найвеселіша, найважча, і найкрасивіша пора. Я це пригадую, дивлюсь наче вчора людей-литуру з самі малечі і малолітки, що перед самим сходом сонця цокотіли на всій нашій вулиці, на сусідніх вулицях, по всьому селу, цокотіли відбиваючи косу. Клепали косу по камінцю, поліпше косу. Цокіт той, це у супроводі звінких пісень ранкових співунь-пташок – На все життя! Лишилась в моїй пам'яті якась найдорожча пісня – пісня рідного подвір'я з хатою, не змовкла нікуди ці утікання за цих сімдесятків літ.

кріпких восьми років. Війни і військової служби щоб водити мене до читальні не близькими дорогами, ні разу не дозволивши зайти додому у своє подвір'я.

Цього ж літа, косовиця була найважчою і зовсім небажаною працею. Найкращі косарі не здужали тягнути косу у густих високих травах. Не думали хоч з досвіду накинути коли давать на косовицю білу міру. Зрештою, звикли на чоловіка кожний день — на затірку, яку варили у великих чавунах також до косарів, в полі. Ми теж ходили всі на роботу в поле, робили хто що до сил. Возили коні і воли. Ми з сестрою ворочали покоси, мама з жінками гребли сіно. Ми добре на-

Їдались затіркою там, а найголовніше
що Іванець кожний потрішечки нашкрі-
бав із казанів після обіду і приносив
увечері додому. А скоро, дуже скоро на-
чали давать мерку додому півкила на-
кожну душу, скільки їх було в сім'ї
і окремо по триста грам на затір-
ку нам на обід. А дома вже з'явила-
ся молода картопля. Як не скрутно
жити було на весні люди все таки
картоплі трохи посадили. Удивно:
мої мама садила перерізаною на
двоє картоплинкою, яка сама була вели-
чином із горішок, наш лісовий горішок.
А картоплі вродило! Якби зробив пере-
рахунок на гектар то було б не мен-
ше як п'ятсот центнерів.
Ми повеселіли. Через деякий час на-
жали жита і ячменю. Пустили кін-
ну молотарку

І перше зерно пшениці нового врожаю подтягли на дворі по зернинку на двір, а вже на сіту пшеницю більшою тоступувати й дві лінійки.

Люди напекли хліба, вільного голоду в перший раз за цілого пів року. А смерть ще довго не зоминала нашого села. Мовби позинки з віника: то тут, то там виокремлювати з гурту, не стримуючись не боячись і не шкодуючи.

Дуже в сьогодні людина втрачає своєї пори і скільки б вона не з'їла, бажання їсти її не кидає. Зголоднілі не всі кількість їжі регулювали розумом, не шлунком. Їли й гинули, гинула і ще одна людина вбита все тим же голодом, що тридцять третьою весною.

За тим той приходить третій рік, а може та біда мука з якої затрку верила, чи може то голодні люди боятись перестали тих книг, що несли з собою по світу сатани. Незнаю. Тільки приходить третій рік, був роком, остаточно на сто чи може й більше тих відсотків офіційної колективізації.

Тобто всі люди стали колгоспниками. Життя воно було і є і буде життям. Наші трошки та практики всі життя зв'язані були і руками, і вже людина знову стає людиною. Великі зміни наступили після голоду: в колгоспі засівалось землі більше, вирощувалась картопля на всіх запланованих гектарах, вирощувались і техкультури: конопліни, Лише в мене, в моєму особистому житті все залишилося на тому рівні. Я продовжував пасти корів в череді яких зростало. Увечорі я [illegible] уже із повною торбинкою в якій був добрий хліб, молоко, а иноді і шматочок солонини. Уже і сімнадцятий, [illegible] моїх незбутніх мрій. Ні, вони ще залишились. Але так вони відгукнулися пізніше, знівечені зокрема попередніми безжалісними роками. Запал юнацький той перегорів... Як оте [illegible] [illegible] ніщо не допоможе...

Тільки іскра, не зникла тоді зовсім. [illegible] поле, ніче десь приховалась і тихо тліла...

[illegible] з того [illegible] почалось [illegible] див і книжка — дідок мов приросло до них і не відштовхало.

Дідок. І це у тої, що немолоді, сім надцять років...

На смертельно, ні...

А мені занадто ж приємно. Я дітям і більше вірив: „Молодість немовершається" а коли роздумував багато мовчки довго, доходив іншого! Молодість долина, пройшла, згоріла, як на пшону полі.

І смертельно ні, а мені занадто приємно. Я нині не розумію, бо ж бачив себе вічним.

У глибині моєї юначої почуття. Я це дуже дорого, далеко, не з'являвся. Я не смів собі повірить, що хоч коли небудь я омолоджусь... трикрапки. Так я боявся повірить того словопра[illegible] ви звісно ж догадались, і я найдорожче, змушений моє ставить крапки. Я бо я всього всього не проказать, хоч і хотів. Дуже хотів. Мій час, мої сімнадцять років, мої з обпаленими крилами надії...

Коли лише й смовки залоне. А вигляду всій, з ніколи необутими ногами: який же він далекий був від отого поетами уславленого, [illegible] співаками оспіваного, щасливого, босоногого дитинства. Я був пастух: ціле літо аж до посивілої від інею трави — босий пастух. І якби не пиклось мені срологив — босий пастух, босий [illegible] по жебрацькому одітий. Завше розгублений на половину ки

лити дитячі рока ..
На четверенькох через юнацькі вже повзу, повз. А далі що?
А далі в тропив не в які.

Ні, ні. Ви подумайте, поганого нічого на мій рахунок записаного, ні разу і ніколи, не було. Після корів я тракторист. Перший тракторист перших МТС у нашому районі.
Літо: 1935-го – 36 37 і 38-го років я працював на тракторі ХТЗ 15-30 і нетогом 26 листопада 38-го року пішов до лав Червоної армії. Там зустрів найперший ранок війни, бо знаходився на кордоні в Литві. Зазнав гіркої долі від ступу. Може чули щось про Таллінський перехід: я один, із дуже багатьох, учасників того переходу залишився живим. Потім знову 33-й голод в Ленінграді

всі дев'ятсот днів і ночей.
і потім на Татри аж через гори
в город Прагу і тільки в новий рік
1946 року з'явився дома: рядовий
обмежено придатний виконувать
службу з обмеженим ходінням і не
вимогливу до чіткого зору.
Дома після війни механізатором усе
свого продовж. до пенсійного віку
хоч пенсію одержував як тільки
повернувся бо мав III гр. ІВВВ.
Зараз маю II гр. та ще вісімдесят
ків і один рік життя такого
про яке ви уже знаєте Миколо Назар.
Далі я спробую відповісти
на поставлені вами питання.
1.2. про саботажі чи продзагонів:
Не було саботажу з боку керів
ників села і продотрядівців

Було уже все вибрано, а хлібозаготівля вимагала хліба. В те що нема не вірили. Були селяни, які хотіли залишити для себе хоч трохи зерна, бо ж розуміли до чого йдеться. Таких знаходили, судили, 3-5 років назначали принудпраці, забирали з дому, куди незнаю, бо назад в село із них ніхто не повернувся. Репресій з осудженням керівних працівників з депутатів не було. Покарання адміністративні роздавались не часто чи іноді їх просто замінили іншими більш сприятними.

Форми допомоги: на якому то рівні я не знаю. Члени колгоспа одержували на загальне харчування і одержували по небогато на посівання. Допомоги з міста і інвесторів тіпа, у нашому селі не було.

у тридцять четвертому, тридцять п'ятому і шостому ми можемо све тому роках коли в колгоспах основною тягловою силою були ще коні хтось вивів наших коней хворіти на менінгіт. Було застосовано ретельний нагляд за тваринами. Я контролював у тому що кожний день увечері і ранком зміряв валась температура в них.

Смиски-рахвіки відправлялись в райветлікарню а звідти надходили накази яких саме коней треба знищувати, як бацилоносіїв заразної епідемічної хвороби і стріляли коней десятками і закопували не знімаючи шкіри.

У мене завжди закрадувався сумнів щодо хвороби. Чомусь хворіє ту знаходили усяких найздоровіших коней. В такий спосіб було більше половини знищено и самих найкращих коней, а коли це врахувати, тих що виїжджаючи з села 130 сімей комунарів забрали більше дві сотні тих найкращих коней, то в селі майже нічого не лишилось і нічим було обробляти землю.

Я не вірив що то поробили ті люди якими був дорого розвиток наших уже суспільних господарств, якими був дорого добробут всієї нашої країни. Говорити проте не було можна і ніхто не говорив хоч і недоглядали за [illegible] коней.

Мені здається: тихо і скромно тілько і хоч майже без полуди, одним тим жили а все таки спалила нас

Пробачте Ви мені якщо я чого
зробив не вдало.
Я нічого за цей зошит не прошу,
лише шкодую що в начату спра
ву Вами, не здатний унести щось
по справжньому важливе.
Цю справу Вашу цінну дуже.
Давно її чекав. Вона повин
на бути.
Бажаю найвеличнішого
успіху у тій нелегкій справі Вам
і здоров'я міцного довгого і
діла вашого М Луд грудень 1988

251633 с. Ольшана
Сосницького р-ну
Чернігівської обл.
Луд Микола Степанович